

İBN ZEKVÂN, Ebû Amr

(أبو عمرو ابن ذكوان)

Ebû Amr Abdullâh b. Ahmed
b. Beşîr b. Zekvân ed-Dimaşki
(ö. 242/857)Kıraat-i seb'a imamlarından
İbn Âmir'in
meşhur iki râvisinden biri.

10 Muharrem 173'te (9 Haziran 789) muhtemelen Dimaşk'ta doğdu. Bazı kaynaklarda Ebû Muhammed künyesi ve Fihri, Behrânî, Kureşî nisbeleriyle de anılır. Ancak İbn Hacer, Fihri nisbesiyle anılmasının doğru olmadığını belirtmiştir. İbn Zekvân, İbn Âmir kıraatinin Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî rivayetini Yahyâ'nın talebesi Eyyûb b. Temîm'den okudu ve ölümünden sonra Dimaşk'ta hocasının yerine kıraat şeyhi oldu. Onun kıraat-i seb'a imamlarından Kisâî ile dört ay birlikte olup kendisine Kur'ân-ı Kerîm'i birkaç defa okuduğunu söylediği bildirilmişse de Zehebî bu bilginin ihtiyatla karşılanması gerektiğine işaret etmiştir. İbnü'l-Cezerî ise önce, İbn Zekvân'ın Irak'a gitmiş olması halinde Kisâî'den okumuş olabileceğini belirtmiş, ardından Kisâî'nin Dimaşk'a gittiğine ve Dimaşk Emeviyye Camii'nde kıraat okuduğuna dair elde ettiği bilgiyi zikrederek İbn Zekvân'ın Kisâî'den okuduğunu ispat etmeye çalışmıştır (*Gâyetü'n-Nihâye*, I, 405, 537). İbnü'l-Cezerî ayrıca onun İshak b. Müseyyebî'den Nâfi' kıraatıyla ilgili bazı vecihler rivayet ettiğini de belirtmiştir.

Hadisle de meşgul olan İbn Zekvân Velîd b. Cerrâh, Velîd b. Müslim, Mervân b. Muhammed, kıraat hocası Eyyûb b. Temîm gibi şahsiyetlerden rivayette bulundu. Muhammed b. Mûsâ es-Sûrî, Ahfeş ed-Dimaşki, Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebi ve Muhammed b. Kâsım el-İskenderânî kıraat ilminde İbn Zekvân'dan istifade edip onun İbn Âmir'den gelen okuyuşunu rivayet ettiler. Ebû Dâvûd ve İbn Mâce es-Sünen'lerinde İbn Zekvân'dan hadis aktardılar. Ahmed b. Enes b. Mâlik, Bakî b. Mahled el-Endelûsî, Ebû Zûr'a ed-Dimaşki, Ebû Zûr'a er-Râzî ve Ebû Hâtım er-Râzî gibi âlimler de ondan hadis öğrenip rivayet edenler arasında zikredilir.

Dimaşk'ın Derbülhâşimiyyin tarafında ikamet eden İbn Zekvân, Hişâm b. Ammâr ile birlikte İbn Âmir kıraatinin en yetkili kaynağı olmuş, Hişâm Emeviyye Camii'nde hitabet görevini yürütürken o da

aynı camide imamlık yapmıştır. İbn Zekvân 7 Şevval 242'de (6 Şubat 857) Dimaşk'ta vefat etti. Vefat günü 27 Şevval (26 Şubat), vefat yılı 243 olarak da zikredilmiştir. Ancak Zehebî ve İbnü'l-Cezerî bu son tesbitin yanlış olduğunu belirtirler. İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr'inde (I, 145) ölüm yılının 202 (818) olarak gösterilmesi bir baskı hatası olmalıdır. Zirikî'nin, en-Neşr'i kaynak göstererek İbn Zekvân Abdurrahman b. Ahmed adıyla ikinci bir şahsa yer vermesine (*el-A'âm*, IV, 64, 188) bir açıklama getirmek mümkün görünmemektedir.

Velîd b. Utbe, Irak bölgesinde İbn Zekvân'dan daha güzel Kur'an okuyan bir kişinin bulunmadığını söylerken Ebû Zûr'a ed-Dimaşki, "Bana göre Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve Horasan'da kıraat konusunda ondan daha üstünü yoktu" der. Bundan dolayı İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a*'sından sonra yedi kıraat konusunda yazılan ve imamların râvilerini iki ile sınırlayan eserlerin hemen hepsinde İbn Âmir'in kıraati için tercih edilen iki râviden biri İbn Zekvân olmuştur. Zehebî de onun kıraat ilmindeki yerini ortaya koyarken kendisini, İbn Âmir kıraatinin diğer râvisi Hişâm b. Ammâr ile karşılaştırarak kıraat konusunda İbn Zekvân'ın Hişâm'dan çok ileride, ilimde ise Hişâm'ın ondan çok daha ihtatalı olduğunu söylemiştir. Hadis konusunda Ebû Hâtım, İbn Zekvân hakkında sadûk terimini kullanırken Yahyâ b. Maîn ondan "zararı yok", İbnü'l-Cezerî de "sika râvi" diye söz etmiş, İbn Hibbân ise kendisine es-Şikât'ında yer vermiştir.

İbn Zekvân'ın *Aksâmü'l-Kur'ân* ve *cevâbühâ* ve *Mâ yecibü 'alâ kâri'i'l-Kur'ân* 'inde *hareketi lisânih* adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir. *Dâ'iretü'l-ma'ârif-i Büzürg-i İslâmî* de bu iki eser *Kitâbü Aksâmi'l-Kur'ân* ve *cevâbühâ* ve *mâ yecibü 'alâ kâri'i'l-Kur'ân* 'inde *hareketi lisânih* adıyla tek kitap olarak gösterilmiş (III, 529), Abdülmecîd Katâmi ise İbnü'l-Bâziş'in *el-İknâ'* adlı eserine yazdığı dipnotta (I, 105, dipnot 2) bu ibareyi yukarıda belirtildiği gibi iki ayrı eser olarak zikretmiştir. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyisîr*'inde İbn Zekvân'a ait bir esere daha atıfta bulunmuşsa da (s. 187, 194) bu eserin adını vermemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 5; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 360; Dâni, *et-Teyisîr* (nşr. O. Pretzl), İstanbul 1930, s. 6, 187, 194; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, I, 105-106; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXVII, 6-11; Mizzi, *Tehzîbü'l-*

Kemâl, XIV, 280-283; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra'* (Altıkulaç), I, 402-405; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: senne 241-250*, s. 307-310; Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 20; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 404-405, 537; a.mlf., *en-Neşr*, I, 145; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, V, 140-141; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 100; Zirikî, *el-A'âm*, IV, 64, 188; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifin*, VI, 21; "İbn Zekvân", *DMBİ*, III, 529-530.

TAYYAR ALTIKULAÇ

İBN ZENCEVEYH

(bk. İBN ZENCÜYE).

İBN ZENCÜYE

(ابن زنجوية)

Ebû Ahmed Humejd b. Mahled
b. Kuteybe el-Horasânî
(ö. 251/865)

Hadis hâfızı, fakih.

180'de (796) Nesâ'da doğdu. Babası Mahled'in lakabına nisbetle İbn Zencüye (İbn Zenceveyh) diye şöhret buldu ve soyunun Ezd kabilesine dayanması sebebiyle Ezdî nisbesiyle de anıldı. Genç yaşta ilmi seyahatlere çıkarak Irak, Mekke, Medine, Dimaşk, Basra, Küfe, Humus, Kaysâriye, Mısır ve Horasan'ı dolaştı; bu şehirlerdeki âlimlerden hadis öğrendi (*Kitâbü'l-Emvâl*, neşredenin girişi, I, 18-19). Ebû Âsım en-Nebîl, Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî, Yezîd b. Hârûn, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Ali b. Medîni, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn gibi 100'ü aşkın âlimden rivayette bulundu. Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Nesâî, Ebû Zûr'a ed-Dimaşki, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtım er-Râzî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İshak es-Serrâc gibi pek çok âlim de ondan hadis rivayet etti. Buhârî ve Müslim sahihlerinde kendisine yer vermemekle birlikte ondan hadis öğrendiler (Zehebî, *A'âmü'n-nübelâ'*, XII, 20).

Fıkıh alanında da derinleşen İbn Zencüye'nin Nesâ'da sünneti ihya ettiği ve bölgenin fıkıh ve hadis konularında önde gelen âlimlerinden olduğu ifade edilmiştir (İbn Hibbân, VIII, 197). Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Horasanlı talebelerinin en değerlisi olarak İbn Zencüye ile Ahmed b. Şebbüye'yi göstermiş, Hatîb el-Bağdâdî onu sika, sebt, hüccet, İbn Hibbân sika, hüccet, Nesâî sika, Ebû Hâtım er-Râzî de sadûk terimleriyle değerlendirmiştir. İbn Zencüye, ikinci Mısır seyahatinden döndükten sonra 251'de (865) vefat etti. Onun Mısır'da öldüğünü söyleyenler olduğu gibi (İbn Ebû Ya'lâ, I, 150) 247 (861) veya

248'de vefat ettiğini ileri sürenler de vardır.

Eserleri. İbn Zencûye'nin günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü'l-Emvâl* olup büyük ölçüde hocası Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emvâl*'i esas alınarak yazılmış, onun rivayet ettiği hadis ve eserler aynı tarikle rivayet edilerek fikhî görüşleri, çeşitli meselelere dair yorumları ve naslar hakkındaki açıklamaları aynen nakledilmiştir. Bu arada müellif Ebû Ubeyd'in eserinde bulunmayan bazı konulara da yer vermiş, birkaç hususta onun görüşlerine muhalefet etmiştir. Bununla birlikte Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'inin bir tür müstahreci olduğu söylenen eser (Kettânî, s. 47) İslâm devletinin gelir kaynakları, bunların sarf yerleri, İslâm fetihleri sonucu artan ganimet ve fey gelirleri, madenler ve zekât konularında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser üzerinde Şâkir Zib Feyyâz'ın yaptığı doktora tezi (1402/1982, Câmîatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerîa el-kitâb ve's-sünne) daha sonra yayımlanmıştır (I-III, Riyad 1406/1986). Alevî es-Sekkâf, Yahyâ b. Âdem el-Kureşî ve Ebû Yûsuf'un *el-Harâc* adlı eserlerinde geçen hadislerle birlikte *el-Emvâl*'de yer alan hadislerin fihristini *Fehârisü'l-eĥâdiş: el-Emvâl li-Humeyd b. Zencûye el-Harâc li-Yahyâ b. Âdem el-Kureşî ve'l-Harâc li-Ebî Yûsuf şâhibi Ebî Hanîfe* adıyla neşretmiştir (Riyad 1410). İbn Zencûye'nin ayrıca *et-Terġib ve't-terhîb* (*Kitâbü't-Terġib fi feẓâ'ilü'l-a'mâl, Feẓâ'ilü'l-a'mâl* [İbn Hacer *el-İşâbe*'de bu eserden iktibaslarda bulunmuştur: Sezgin, I, 113; *Feẓâ'ilü'l-a'mâl*'in müellifin başka bir eseri olduğu da söylenmiştir: *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 339; Kettânî, s. 47]) ve *el-Âdâbü'n-nebeviyye* (*Kitâbü'l-Âdâb, Kitâbü'l-Edeb*) adlı eserleri kaynaklarda zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. Şâkir Zib Feyyâz), Riyad 1406/1986, neşredenin girişi, s. 15-25; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VIII, 197; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, VIII, 160-162; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 150; İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, s. 111; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 282; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 392-395; İbn Abdülhâdî, *Ülemâ'ü'l-hadis*, II, 236-237; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, XII, 19-22; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 550-551; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 202; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 48-49; *Keşfü'z-zunûn*, I, 401; II, 1274; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), III, 235; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 339; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 47; Sezgin, *GAS*, I, 113; Ahmed Ateş, "Haberler", *ŞM*, III (1959), s. 181; Mustafa Fayda, "İbn Zenceveyh'in Kitâbü'l-Emvâl'i", *MûîFD*, IV (1987), s. 429-432.

AHMET YILDIRIM

İBN ZERB

(ابن زرب)

Ebû Bekr Muhammed b. Yebkâ
b. Zerb el-Kurtubî
(ö. 381/991)

Mâlikî fakihî.

8 Ramazan 317 (15 Ekim 929) tarihinde doğdu. Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ el-Beyyânî ve Muhammed b. Abdullah b. Ebû Düleym'den hadis dinledi. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Lü'lûî ve Ebû İbrâhim İshak b. İbrâhim b. Meserre et-Tüġbî'den fıkıh okudu. Tahsil için seyahat yapmadığı gibi hadis rivayetiyle de meşgul olmadı. Özellikle re'y konusundaki kabiliyetiyle tanındı ve devrinde Mâlikî fıkının otoritesi haline geldi. Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Süleym'in kadılığı döneminde çeşitli kazâî meselelerin halili hususunda görüşlerine başvurulurdu. Muhammed b. İshak'ın vefatından sonra II. Hişâm'ın hilâfeti döneminde Kurtuba (Cordoba) kâdîlcemâası oldu (25 Cemâziyelâhîr 367/7 Şubat 978) ve bu görevini ölümüne kadar sürdürdü. Daha önce ticaretle meşgul olan İbn Zerb, kadılığa tayininden sonra Kurtuba ileri gelenlerini toplayarak mal varlığını ibraz etti. Kadılığı süresince verdiği âdil hükümlerle hem idarecilerin hem halkın sevgi ve saygısını kazandı.

İbn Zerb, İbn Meserre'nin sözde Empedokles felsefesi, Yeni Eflâtunculuk, Mu'tezile ve Bâtınîlik izleri taşıdığı söylenen akidesini benimseyenlerin belirlenmesi ve bunların tövbe ettirilmesi hususunu ısrarla takip etti. Onun tâbillerinden olduğu tesbit edilenler huzuruna getirilerek tövbe ettirildiği gibi ona ait kitaplar da toplatılarak yaktırıldı (350/961). Fıkıhtan başka matematik, Arap dili ve edebiyatı sahalarında da yetişen İbn Zerb üstün bir hitabet kabiliyetine sahipti. Cuma, bayram ve yağmur duası hutbelerini farklı üsluplarla irat ettiği kaydedilir. Resmî görevi yanında telif ve öğretim faaliyetleriyle de meşgul oldu ve aralarında İbnü'l-Hazzâ, Ebû'l-Velîd İbnü's-Saffâr, Ebû'l-Abbâs İbn Zekvân'ın da bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Zühd ve takvâ sahibi bir âlim olan İbn Zerb 12 Ramazan 381 (22 Kasım 991) tarihinde vefat etti ve Kureyş Kabristanı'na defnedildi.

İbn Zerb'in Mâlikî fıkına dair *el-Hişâl* adlı eserinin bir nüshası Madrid'de Biblioteca Nacional'de bulunmaktadır (Robles, nr. 38). *er-Red 'alâ İbn Meserre* adlı eserinin ise günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Faradî, *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, II, 775-776; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, I, 162-163; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 630-633; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 246; Dabbî, *Buġyetü'l-mültemis*, I, 189; Zehebî, *el-İber*, II, 160; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 975; Safedî, *el-Vâfi*, V, 183; Nübâhî, *Târihu kuġdâti'l-Endelüs*, Beyrut 1403/1983, s. 13, 77-81, 151-152, 188, 199; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, s. 268-269; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât*, I, 260; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 101-102; F. Guillen Robles, *Catálogo de los manuscritos arabes existentes en la Biblioteca Nacional de Madrid*, Madrid 1889, nr. 38; Suter, *Die Mathematiker*, s. 68; İzzâhu'l-meknûn, II, 292; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 100; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 360; A. G. Palencia, *Târihu'l-fikri'l-Endelüsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 330; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 97-98; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Zerb", *DMBİ*, III, 620-621.

CENGİZ KALLEK

İBN ZEYDÂN

(ابن زيدان)

Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed
b. Abdurrahmân eş-Şerîf el-Hasenî
(1873-1946)

Faslı devlet adamı,
tarihçi ve şair.

Rebîülâhîr 1290'da (Haziran 1873) eski başşehir Miknâs'taki sarayda doğdu. Fas kraliyet ailesine mensup olup büyük dedelerinden Zeydân'a nisbetle İbn Zeydân diye anılmaktadır. Miknâs'ta ve Fas şehrinde babası Muhammed ve amcası Abdülkâdir b. Abdurrahman'dan Kur'an, Miknâs Kadısı Muhammed b. Abdüsse-lâm et-Tâhirî ve Ahmed b. Muhammed İbn Hayyât ez-Zekkârî'den çeşitli ilimler okudu. Hasan b. Yezîd el-Miknâsî, İbn Abdülkâdir es-Sûsî el-Haddâd, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî ve Abdüsselâm b. Muhammed el-Hevvârî de onun hocalarındandır. Daha sonra babasının yerine Miknâs ve yöresi şeriflerinin başına nakîbüleşraf tayin edildi. 1913'te hac için Mekte'ye giderken Mısır'a, dönüşünde de Tunus, Kayrevan ve Cezayir'e uğradı. Hac yolculuğu, Ortadoğu İslâm dünyasının büyük şehirlerindeki seçkin âlimlerin derslerine katılması için iyi bir fırsat oldu. Bu esnada Ahmed b. İsmâil el-Berzencî, Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî es-Senûsî ve Muhammed Bahît el-Müttî gibi âlimlerden icâzet aldı. Fas'ta Fransız sömürgeciliğinin kurulmasından sonra Miknâs'taki askerî okulun müdür yardımcılığına getirildi. 16 Kasım 1946'da vefat etti ve büyük bir kütüphane yaptırdığı Miknâs'ta